

УДК 631.14:631.171/.173

О. П. Дяченко,

к. е. н., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ім. М.О. Браславця,

Одеський державний аграрний університет

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА СКЛАДОВІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

O. Diachenko,

PhD in Economics, associate professor of department of information systems and technology behalf M.O. Braslavtsya,

Odessa State Agrarian University

ECONOMIC NATURE, CONTENT AND COMPONENTS OF MATERIAL AND TECHNICAL BASIS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

На основі логічного аналізу та узагальнення тлумачень, які даються вітчизняними та зарубіжними науковцями на предмет відповідності реально існуючому економічному явищу, розглядається сутність економічної категорії "матеріально-технічна база аграрного підприємства". Досліджуються її відмінні та спільні риси з іншими економічними категоріями, що беруть участь у виробничо-господарській діяльності аграрних підприємств, а також понятійно-термінологічний апарат у частині визначення категорії "матеріально-технічна база аграрного підприємства", що на відміну від існуючих підходів, подається як сукупність уречевлених засобів та предметів праці, що використовуються аграрним суб'єктом господарювання у своєму соціально-економічному розвитку при здійсненні виробничої, комерційної, природоохоронної, інноваційної та іншої господарської діяльності. МТБ аграрного підприємства формують земля, будівлі і споруди, техніко-технологічні одиниці машинно-тракторного парку, інженерно-конструктивні елементи зрошувальних та осушувальних систем, сільськогосподарські рослини та тварини, мінеральні та органічні добрива, засоби захисту рослин та тварин, належні підприємству одиниці виробничої та соціальної інфраструктури, інші уречевлені засоби та предмети праці, що забезпечують здійснення виробничо-господарської та рекреаційної діяльності підприємств.

On the basis of logical analysis and synthesis of interpretations that are given to domestic and foreign scholars for compliance with existing real economic phenomenon, considered the essence of economic categories "material base of agricultural enterprises." We study its excellent and similarities with other economic categories involved in production and business activities of agricultural enterprises, as well as concepts and terminology in the definition of "material base of agricultural enterprises", in contrast to existing approaches, served as set of materialized labor, equipment and items used agricultural entity in its socio-economic development in the implementation of industrial, commercial, environmental, innovation and other economic activities. MTB agricultural enterprises form land, buildings and structures, technical and technological unit tractor fleet, engineering and elements of irrigation and drainage systems, agricultural plants and animals, mineral and organic fertilizers, pesticides and animal production units appropriate to the enterprise and social infrastructure, tools and other objects materialized labor that are engaged in production and economic and recreational activity.

Ключові слова: матеріально-технічна база, ресурсний потенціал, виробничий потенціал, виробничий процес, продуктивні сили.

Key words: material and technical base, resource potential, production potential production process, the productive forces.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективна діяльність аграрних підприємств, з метою забезпечення продовольчої безпеки країни та виходу на світові ринки збуту, можлива за умови оновлення та модернізації їх матеріально-технічної бази (далі — МТБ).

Технічне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників вимагає докорінних змін, що досить актуально, враховуючи сучасні особливості розвитку МТБ аграрних підприємств. Забезпечення соціальних стандартів життя населення та збереження земельних ресурсів країни можливе за умов інвестиційно-інноваційної моделі розвитку господарюючих су-

б'єктів в сільському господарстві, що дозволить створити сучасну та високоефективну МТБ аграрних підприємств.

Вивчення її сутності відіграє в даному процесі не останню роль, адже процес формування та ефективного використання матеріально-технічних ресурсів є неможливим без дослідження змісту та складових частин МТБ аграрних підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження питань сутності МТБ сільськогосподарських товаровиробників одержало

широке відображення у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі, зокрема присвячено роботи наступних науковців: В.Г. Андрийчука, П.Т. Саблука, Я.С. Гукова, М.П. Сахачького, І.О. Баневої, І.К. Тальє, В.А. Горемікіна, Е.В. Червен, О.В. Шибаніна, О.Ю. Єрмакова, Г. Емітаука, Ф. Голлопа та ін. Проте наукове обґрунтування сутності МТБ сільськогосподарських підприємств висвітлено недостатньо, особливо враховуючи сучасні особливості останньої.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Дослідження теоретико-методологічних основ формування та розвитку матеріально-технічної бази аграрних підприємств передбачає з'ясування економічної сутності, змісту та функцій відповідної категорії, виявлення її сучасних особливостей та прояву характерних рис, а також здійснення методичного забезпечення в частині оцінки економічної ефективності використання МТБ господарючими суб'єктами. Розкриття сутності економічної категорії "матеріально-технічна база аграрного підприємства" включає наведення існуючих визначень та тлумачень щодо відповідного явища реальної економіки і виділення його основних змістовних рис на основі наукового узагальнення. Дослідження формування та використання МТБ аграрних підприємств має на меті визначення суті та характерних рис даних економічних процесів в економічно самостійних аграрних формуваннях різних форм власності і господарювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Визначення змісту категорії МТБ аграрних підприємств передбачає з'ясування сутності таких понять, як "база", "матеріальна", "технічна".

Відповідно до енциклопедичного словника слово "база" походить від грецького слова, що перекладається як "основа" [12, с. 27].

Згідно з тлумачними словниками сучасної української мови термін "база" означає:

1. Нижня, розширена частина колони або стовпа.

2. Основа, ґрунт на яких виникає або розвивається те чи інше явище; сукупність умов необхідних для існування чого-небудь (сукупність матеріальних ресурсів, необхідних для розвитку чого-небудь) [2, с. 55].

Згідно з цим джерелом "МТБ — це сукупність деяких засобів устаткування, за допомогою яких відбувається процес відтворення". Вважаємо, що у даному визначенні це тлума-

чення є досить вузьким та таким, що здебільшого підійде до простого промислового виробництва. Через те, що воно передбачає наявність станка для виготовлення заготовок чи деталей. У сільському господарстві щодо МТБ таке визначення не є прийнятним.

Термін "матеріально" є прислівником до прикметника "матеріальний", що в свою чергу утворений від іменника "матеріал", який означає те, з чого що-небудь виготовляють, виробляють, будують тощо; сировина [2, с. 651].

Згідно з енциклопедичним словником, матеріальні ресурси — основні та оборотні засоби виробництва, які використовуються (або можуть бути використані) у виробничому процесі та формують його матеріально-речову базу [8, с. 463].

Тлумачення терміну "технічна", що є прикметником до слова "техніка", тобто пов'язаний з технікою і в сучасній українській мові передбачає:

1. Сукупність засобів і знарядь праці, що застосовуються в суспільному виробництві та призначені для створення матеріальних цінностей. // Галузь людської діяльності пов'язана з вивченням, застосуванням і вдосконаленням засобів і знарядь праці // Галузь застосування засобів і знарядь праці того чи іншого виду.

2. Сукупність машин, механізмів, механічних пристроїв, апаратів, окрема машина або механізм.

3. Сукупність прийомів, навичок, що застосовуються в певній діяльності, в певному ремеслі, мистецтві [2, с. 1448].

Таким чином, МТБ являє собою сукупність засобів і знарядь праці, машин, механізмів, апаратів та того, з чого що-небудь виготовляють, що є основою такого економічного явища, як виробничий процес.

Засоби праці є складовою МТБ, що приймають участь у виробництві продукції не менше одного виробничого циклу, за кожен з яких вони втрачають тільки частину своєї вартості, але зберігають свою натуральну форму і споживну вартість. До засобів праці відносять різні інструменти, механізми, двигуни — саме те, що допомагає людям виробляти товари і надавати послуги. Предмети праці, тобто такі складові матеріально-технічної бази як насіння, добрива, засоби захисту рослин і тварин та інші, беруть участь в процесі виробництва лише одного разу і повністю втрачають свою споживну вартість протягом одного виробничого циклу. Тому предмети праці переносять свою вартість на вироблену продукцію в повному обсязі і змінюють свою натуральну форму. До пред-

метів праці належить все те, на що людина спрямовує свою працю, з чого саме виготовляється продукція: лісоматеріали, вугілля, нафта, метал.

Згідно з Економічним сільськогосподарським словником "МТБ — сукупність речових елементів (предметів і засобів праці) високо розвинутих продуктивних сил суспільства в органічному зв'язку з суспільно-економічними формами їх використання [15, с. 139—140]. Створення МТБ означає "цілковиту електрифікацію країни і вдосконалення на цій основі техніки, технології і організації суспільного виробництва в усіх галузях народного господарства; комплексну механізацію виробничих процесів, все повнішу їх автоматизацію; широке застосування хімії; організаційне поєднання науки з виробництвом".

Щодо визначення в Економічному енциклопедичному словнику [8, с. 463] терміну "матеріально-технічна база", то вона являє собою сукупність матеріально-речових елементів продуктивних сил, що використовуються для створення матеріальних благ та надання послуг. Головним елементом МТБ виробництва є основні виробничі фонди: будівлі, виробничі споруди, обладнання, машини, транспортні засоби, в тому числі в сільському господарстві — багаторічні насадження, робоча, продуктивна худоба — в матеріально-речовій і вартісній формах.

Вчений-економіст С.І. Михайлов надає такого визначення: "МТБ являє собою сукупність речових елементів та енергії, за допомогою яких люди створюють продукцію". Вона включає в себе: землю, іригаційні, осушувальні та інші меліоративні системи, трактори, комбайни і т.д. [7, с. 93]. У даному випадку спірним постає віднесення до МТБ енергії, бо остання може бути не уречевленою.

У радянській літературі під МТБ розуміли сукупність засобів праці, що використовуються в тій чи іншій галузі виробництва, за допомогою яких люди виробляють матеріальні блага [6, с. 34]. Засобами праці є всі речі якими людина діє на предмет своєї праці і видозмінює. Сюди входять знаряддя праці, земля, виробничі будівлі, споруди, дороги, канали, склади і т.д. Зі всієї сукупності засобів праці найбільшу роль в розвитку суспільного виробництва і створення матеріальних благ відіграють знаряддя виробництва, тобто машини, трактори, комбайни, сільськогосподарський інвентар. У своїй сукупності механічні засоби праці складають кісткову і мускульну систему виробництва.

В економічній літературі вона нерідко визначається як велике машинне виробництво в промисловості, сільському господарстві, будівництві та інших галузях народного господарства. Окремі автори МТБ сільського господарства ототожнюють з його продуктивними силами. За їх думкою " ... сутність МТБ сільського господарства можна визначити як сукупність речових елементів продуктивних сил в їх органічній єдності з суб'єктивними і суспільними факторами виробництва [1, с. 109]. В цьому визначенні наведена сутність продуктивних сил і суспільних умов їх функціонування. Якщо під "суб'єктивним" фактором розуміється робоча сила, то її поєднання з "речовими елементами", тобто із засобами виробництва і складають продуктивні сили, а характер цього сполучення — виробничі відносини.

Як зазначає Онищенко О.В., основу діяльності підприємства становлять виробничі процеси, в яких беруть участь засоби і предмети праці та природа. Основним завданням будь-якого підприємства є ефективне поєднання головних елементів виробництва для отримання високих кінцевих результатів виробничого процесу, завдяки якому створюється продукція та задовольняються потреби населення [9, с. 182].

МТБ є складовою частиною виробничого процесу. Разом з цим у сільськогосподарському виробництві використовують природні процеси, які вимагають затрат часу.

Процес виробництва являє собою процес використання людиною технічних засобів, що відбувається з участю природних процесів. Процес формування і ефективного використання МТБ — важлива ділянка організації сільськогосподарського виробництва. Виробництво продукту відбувається при наявності трьох факторів, з яких важлива роль належить матеріально-технічним ресурсам. Вони є зв'язуючою ланкою між землею та людиною, застосовуючи які остання має можливість впливати на першу, створюючи кінцевий продукт та показують стан та рівень розвитку МТБ сільськогосподарських підприємств. Адже саме наявність предметів та засобів праці, їхнього складу та структури, ефективність застосування визначають результат господарювання аграрних підприємств.

Матеріально-технічні ресурси представлені засобами і предметами праці, необхідними для створення кінцевого продукту на всіх стадіях виробництва від запасів до готової продукції. Тому значимість їх для підприємства є досить значною. Матеріально-технічні ресурси — це сукупність засобів і предметів праці, що функ-

ціонують в агропромисловому комплексі і забезпечують відтворювальні процеси [13, с. 86].

При виробництві продукції сільського господарства підприємства застосовують різні складові матеріально-технічних ресурсів (сировину, паливо, різні матеріали, технічні засоби та ін.). Потрапляючи у виробництво все це перетворюється на кінцеву продукцію чи надані послуги, поступово витрачаючись і вимагають поповнення та оновлення. Процес виробництва в аграрній сфері включає в себе застосування МТБ, яка складається з "машин, механізмів, обладнання, устаткування, технологічні комплекси та лінії, які використовуються при сільськогосподарському виробництві, для проведення робіт з вирощування, збирання, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції".

МТБ сільськогосподарського виробництва є більш ширшим поняттям на відміну від матеріально-технічних ресурсів, адже включає в себе не лише запаси до яких належить сировина, матеріали, комплектуючі, напівфабрикати, а й такі фактори виробництва, як земля, тварини, рослини та інші.

Земля є головним складовим елементом МТБ, адже без неї неможливо здійснювати процес виробництва сільськогосподарської продукції. Саме така її природна властивість, як родючість забезпечує умови для вирощування сільськогосподарських культур. Рослини та тварини також є частинами МТБ, адже без них, як і без землі діяльність сільськогосподарських підприємств є неможливою. МТБ не є проста сукупність набору речових елементів. Ці елементи завжди існують реально як складна система, що має певну структуру, тобто певні співвідношення і пропорції, взаємовідносини і взаємозв'язки, що складають її підсистеми різного рівня.

Структура матеріального виробництва, головним чином в її функціональному і галузевому аспектах, відображає і реалізує технологію матеріального виробництва. Відповідно технологія і організація виробництва, не являючись речовими елементами продуктивних сил, тим не менш інтегрально пов'язані з МТБ сільського господарства виробництва як з системою сукупністю, функціонуючої в процесі виробництва.

Важливим складовим елементом сучасного виробництва є наука, яка все більше перетворюється в безпосередню продуктивну силу. Тому логічним є твердження, що техніка, яка використовується в процесі наукових досліджень, стає разом із засобами праці складовим

функціональним елементом матеріальних продуктивних сил. Відповідно і МТБ сфери наукових досліджень в галузі сільського господарства повинна бути визнана складовою частиною МТБ сільськогосподарських підприємств [6].

Функціональна структура МТБ сільськогосподарських підприємств складається у взаємодії з наступних елементів: енергетична база виробництва, засоби і предмети праці, технологія і інформація, організація виробництва.

Характеризуючи категорію "МТБ", потрібно розмежувати її з категоріями "продуктивні сили", "виробничі ресурси", "виробничий, ресурсний та економічний потенціал", "активи", "капітал". Відмінності у підходах у визначенні даних понять існують і на сьогоднішній день. Тому з'ясування суті цих понять, їх схожостей та відмінностей також допоможе дати більш чітке визначення кожному з них.

МТБ представляє собою складову частину продуктивних сил даного суспільства. Продуктивні сили включають в себе засоби виробництва, за допомогою яких створюються матеріальні блага, а також людей, які застосовують дані засоби виробництва для виготовлення матеріальних благ (їжі, одягу, житла і т.д.). МТБ включає в себе лише засоби виробництва (засоби і предмети праці), тому ототожнення її із продуктивними силами, до складу яких входять і трудові ресурси, є некоректним, адже вона є лише складовою їх частиною.

Речові елементи продуктивних сил створюються і удосконалюються людиною. Суб'єкт процесу виробництва — людина, використовуючи МТБ, організовує та здійснює процес виробництва. Таким чином, людина безпосередньо взаємодіє з МТБ, однак не є її складовою частиною.

За тлумачно-термінологічним словником поняття "ресурси" означає всі засоби, запаси, можливості, джерела чого-небудь, включаючи природні, інтелектуальні і технологічні, які можуть бути застосовані в господарській діяльності [4, с. 325].

Категорію потенціал почали використовувати в науці в кінці 70-х — на початку 80-х років ХХ століття. Є значна кількість його характеристик: економічний, науково-технічний, ресурсний, виробничий, інформаційний та інші.

Потенціал (від лат. *Potentia* — сила) — сукупність наявних засобів, можливостей у певній галузі [12]. Найбільш чітко визначення виробничому потенціалу дав П.Осіпов: "виробничий потенціал являє собою сукупність виробничих ресурсів, поєднаних для цілеспрямованої творчої діяльності [10, с. 36].

Кожен вчений трактує зміст термінів під власне дослідження, з метою найповнішого розкриття проблеми, що вивчається. Саме тому, як зауважує німецький професор Лутці Крушвіц, "...не має правильного чи неправильного визначення. Терміни можна створювати лише враховуючи наші цілі" [5, с. 2].

У вузькому сенсі можна сказати, що термін "потенціал" — це можливості, потужність, сила, а використовуючи широке трактування — це джерела можливостей, засобів, що можна привести в дію з метою досягнення певного завдання чи мети. За словами вчених економістів-аграрників ресурсний потенціал сільського господарства включає в себе сільськогосподарські угіддя, матеріальні і трудові ресурси. Ресурсний потенціал сільського господарства є матеріально-речовою основою виробничого потенціалу, що в свою чергу вказує на можливості підприємства виготовляти певний обсяг продукції. Тобто виробничий потенціал показує не реальні отримані результати виробництва, а його потенціальні можливості для досягнення поставлених цілей. Економічний потенціал в свою чергу являє собою сукупність економічних можливостей, що можуть використовуватися для досягнення певних цілей [3].

Отже, МТБ є більш вузькою категорією порівняно з іншими економічними термінами, що вказані вище. Вона включає в себе засоби і знаряддя праці, що використовуються у процесі виробництва, а також забезпечують надходження необхідної інформації та інновацій для здійснення різнопланової виробничо-господарської діяльності. Дана категорія не включає в себе трудові ресурси, а також не є певною можливістю чи джерелом на відміну від "потенціалу". Категорія "активи" являє собою ресурси, що контролюються підприємством і використання яких, як очікується, приведе до отримання економічної вигоди у майбутньому. Категорія "капітал" позначає кошти, що вкладені у відтворення основних та оборотних засобів, а також в землю, працю та управління або визначається ще як сума коштів, необхідних для започаткування та здійснення процесу виробництва.

Як вказує Топіха І.Н. [14, с. 86], "МТБ аграрних підприємств — це велике машинне виробництво, сукупність засобів та предметів праці, що використовуються в сільськогосподарському виробництві, тобто все те, що К. Маркс називав "кістяком та мускульною системою виробництва". Вона включає речові елементи продуктивних сил галузі і створює відповідні матеріальні умови для виробництва сільськогосподарської продукції.

Як наголошує Примак Т.О.: "МТБ підприємства — це сукупність необхідних для виробничого процесу засобів виробництва (устаткування, приладів, різноманітних транспортних засобів, допоміжних підприємств, під'їздних шляхів, тощо)". МТБ за цим визначенням включає в себе три групи засобів виробництва, від яких значною мірою залежить діяльність конкретного підприємства. Це рухомий склад, під'їзні шляхи та виробничо-технічна база [11, с. 24].

За твердженням С.І. Михайлова, "МТБ являє сукупність речових елементів та енергії, за допомогою яких люди створюють продукцію. Вона включає: землю, іригаційні, осушувальні та інші меліоративні системи, трактори, комбайни, автомобілі, двигуни та інші засоби механізації і електрифікації сільськогосподарського виробництва; засоби хімізації; робочу і продуктивну худобу, виробничі будівлі і промислові споруди, багаторічні насадження, насіння, корми; виробничий і господарський елемент" [7, с. 92].

На нашу думку, до складових МТБ також слід віднести відповідні засоби, що забезпечують надходження інформації, інновацій та наукових розробок, без яких на сьогоднішній день неможливо досягти значних успіхів у виробництві сільськогосподарської продукції. Адже володіючи інформацією про інноваційні технології, нову техніку та знаючи про їх правильне застосування, що може дати наука, можна більш ефективно використовувати всі інші складові МТБ.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведення узагальнень підходів науковців щодо сутності та змісту МТБ аграрного підприємства дозволяє її трактувати як уречевлену сукупність засобів та предметів праці, що використовуються аграрним суб'єктом господарювання у своєму соціально-економічному розвитку при здійсненні виробничої, комерційної, інноваційної, природоохоронної та іншої господарської діяльності.

Література:

1. Архипов А. Матеріально-технічна база и перспективи ее дальнейшего развития / А. Архипов, В. Ефимов // Вопросы экономики. — 1968. — № 2. — С. 108—114.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками, доповненнями та CD) / Укладач і головний редактор В.Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. — 1736 с.

3. Збарський В.К. Економіка сільського господарства: навчальний посібник / В.К. Збарський, В.І. Мацибора, А.А. Чалий та ін. — К.: Каравела, 2009. — 264 с.

4. Коноплицький В.А. Тлумачний словник / В.А. Коноплицький, Г.І. Філіна. — К.: КНТ, 2007. — 580 с.

5. Крушвиц Л. Инвестиционные расчеты / Л. Крушвиц; пер. с нем.; под общ. ред. В.В. Ковальова и З.А. Сабова. — С.Пб.: Питер, 2011. — 470 с.

6. Материально-техническая база коммунизма. — М.: "Мысль", 1977. — 231 с.

7. Михайлов С.І. Економіка аграрного підприємства: підручник для економічних і технічних спеціальностей аграрних вищих навчальних закладів I—II рівні акредитації / С.І. Михайлов, В.В. Ярова, Г.В. Заєць та ін. — К.: Український центр духовної культури, 2004. — 396 с.

8. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник у 2 томах / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій / За ред. С.В. Мочерного. — Львів: "Світ". — 2005. Т.1. — 2005. — 616 с.

9. Організація виробництва. Практикум: навчальний посібник / В.О. Онищенко, О.В. Редкін, А.С. Старовірець, В.Я. Чевганова — К.: Лібра, 2005. — 376 с.

10. Осипов П.В. Интегральный производственный потенциал пищевой промышленности / П.В. Осипов. — Одесса: Институт проблем рынка и экономической исследований НАН Украины, 2004. — 289 с.

11. Примак Т.О. Економіка підприємства: навчальний посібник / Примак Т.О. — К.: Вікар, 2006. — 219 с.

12. Словник іншомовних слів [уклад. Л.О. Пустовіт та ін.]. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.

13. Топіха В.І. Порівняльна оцінка ефективності інвестиційних проектів АПК: основні базові положення / В.І. Топіха // Вісник аграрної науки Причорномор'я Миколаївського державного аграрного університету / Спеціальний випуск 2 (26). — 2004. — Т. 1. — 2004. — 360 с.

14. Топіха І.Н. Економіка аграрних підприємств. Курс лекцій / І.Н. Топіха. — Миколаїв: видавничий відділ МДАУ, 2005. — 317 с.

15. Экономический сельскохозяйственный словарь / За ред. И.И. Лукинова. — К.: Урожай. — 1975. — 280 с.

References:

1. Arkhypov, A. (1968), "Materyal'no-tekhnicheskaja baza u perspektivy ee dal'nejsheho

razvytyia", Voprosy ekonomyky, vol. 2, pp. 108—114.

2. Busel, V.T. (2007), Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy (z dodatkamy, dopovnenniamy ta CD) [Great Dictionary of modern Ukrainian language], VTF "Perun", Kyiv, Ukraine.

3. Zbars'kyj, V.K. Matsybora, V.I. and Chalyj, A.A. (2009), Ekonomika sil's'koho hospodarstva [Agricultural economics], Karavela, Kyiv, Ukraine.

4. Konoplyts'kyj, V.A. and Filina, H.I. (2007), Tlumachnyj slovnyk [Explanatory Dictionary], KNT, Kyiv, Ukraine.

5. Krushvic, L. (2011), Investicionnye raschety [Investment calculations], Pyter, St. Petersburg, Russia.

6. Materyal'no-tekhnicheskaja baza kommunyzma [The material and technical base of communism], (1977), Mysl, Moscow, Russia.

7. Mykhajlov, S.I. Yarova, V.V. and Zaiets', H.V. (2004), Ekonomika ahrarynoho pidpryemstva [Economics of agricultural enterprises], Ukrain's'kyj tsentr dukhovnoi kul'tury, Kyiv, Ukraine

8. Mochernyj, S.V. Larina, Ya.S. Ustenko, O.A. and Yurij, S.I. (2005), Ekonomichnyj entsyklopedychnyj slovnyk [Economic Encyclopedic Dictionary], Svit, Lviv, Ukraine.

9. Onyschenko, V.O. Redkin, O.V. Starovirets', A.S. and Chevhanova, V.Ya. (2005), Orhanizatsiia vyrobnytstva [Organization of production], Libra, Kyiv, Ukraine.

10. Osypov, P.V. (2004), Integral'nyj proizvodstvennyj potencial pishhevoj promyshlennosti [The integrated production potential food industry], Institute for Market Economics Research of NAS of Ukraine, Odesa, Ukraine.

11. Prymak, T.O. (2006), Ekonomika pidpryemstva [Enterprise Economy], Vikar, Kyiv, Ukraine.

12. Pustovit, L.O. (2000), Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words], Dovira, Kyiv, Ukraine.

13. Topikha, V.I. (2004), "Porivnial'na otsinka efektyvnosti investytsijnykh proektiv APK: osnovni bazovi polozhennia", Visnyk ahrarynoi nauky Prychornomoria Mykolajivs'koho derzhavnogo ahrarynoho universytetu, vol. 2 (26), p. 360.

14. Topikha, I.N. (2005), Ekonomika ahrarynykh pidpryemstv [Economy of agricultural enterprises], Vydavnychyj viddil MDAU, Nikolaev, Ukraine.

15. Lukynova, I.I. (1975), Jekonomicheskij sel'skohozyajstvennyj slovar' [Agricultural Economics Dictionary], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2015 р.